

ПРОФЕСИОНАЛНО ОРИЕНТИРАНЕ И КАРИЕРНО РАЗВИТИЕ НА ПЕДАГОГИЧЕСКИТЕ СПЕЦИАЛИСТИ ПО ТЕХНИКА И ТЕХНОЛОГИИ

Радка Гайдова

Summary: Bulgaria joining the European Union provided opportunities for our educational system to seek and execute on different levels (legislative, institutional, personal, on the level of educational systems, etc.) international educational cooperation for vocational integration of the individual. This tendency can turn out to be with a great national perspective.

The contemporary vision of professions undoubtedly affects the orientation of adolescents towards choosing a career, as well as the ideas of the pedagogical specialists for career development.

Relying on a broad theoretical basis and given European professional and vocational practices, the study presents contemporary social supports for the vocational orientation and the career development of pedagogical specialists in technique and technology.

Key words: education, vocational orientation, career, teachers, students, technique, technology.

I. Ретроспекция и актуалност на проблема

Хората от древността и поредицата класически епохи (праисторията на каменна, бронзова, желязна,... епохи, на първобитните и класовите общества (робовладелско, средновековно, буржоазно...) за осигуряване на своето съществуване в общества, стихийно и спонтанно са развили различни дейности като: лов, риболов, земеделие, животновъдство, кулинария, каменоделство и много др. От остатъч-

ни материали като: кожа, растения, камъни, метали и други те са развили занаятчийство, металообработване, производство на текстил, хартия и пр. Още тогава те са разграничили умствения от физическия труд. Всички те са оставили траен отпечатък върху развитието на практикуваните днес професии. Хилядолетия наред професиите се възпроизвеждат, а противопоставянето между умствения с физическия труд и до днес съществува във видоизменени форми.

Създадените „професии” от тези общества не възникват целенасочено, а по необходимост. Нито дейността, нито субектите са обособени, още по-малко институционализирани, у тях липсва някаква подготовка.

В буржоазните общества и до 30–40-те години на XX век най-общата характеристика на професионалната подготовка се свежда до: масова, формална, държавно регулирана.

Световните съзидателни обществени процеси и научни открития довеждат до създаване на нови професии, но и до наука, която да изследва тяхното възникване, утвърждаване, развитие, преобразуване, както и новопоявяващите се.

Науката за професиите е известна като професиология. Нейни основни философски детерминанти са *предпоставките и факторите за възникване, развитие и усъвършенстване на човешкия труд*. Последното очертава необходимостта от усвояване на специална професионална подготовка.

В света на високите технологии и информацията необходимостта от точна и правилна професионална ориентация се превръща в крайъгълен камък за просперитета на една нация и на едно цяло поколение от млади хора.

Понятието „ориентация” (*om lat. orient, entis, om фр. orientation*) има различни значения, по най-често се свързва с „определене” на дадено състояние или насока за дейност с осведомяване, напътствия, насоченост, знания „за положението на човешкото тяло в пространството и отношението му към средата”. Обикновено в психологически план в човешката дейност се разграничават антиципативна и реализационна ориентируваща регулация. Антиципативна ориентируваща регулация е свързана със създаването на конкретна ориентируваща основа за дадено действие, докато реализационната ориентируваща регулация се отнася до обработването на постъп-

ващата в ситуацията информация. Във всяка информация могат да бъдат разграничени четири аспекта: количествен (количество на информацията), структурен (елементи на информацията), семантичен (смисъла на съдържанието на информацията), прагматичен (практическа значимост на информацията за приемащото я лице). Тези аспекти имат важно значение за професионалното ориентиране и професионалната информация.

Днес, през XXI век, професионалната подготовка изучава закономерностите на възникване, развитие и отмиране на професиите. Разглежда основните предпоставки за появата на една или друга професия, условията за нейното съществуване, обществените причини за изчезване, заместване с друга или появата на нова. Това е процес на еволюиране на трудовите дейности, на тяхното интегриране или диференциране. Еволюцията на професиите води до промяна на тяхната същност и съдържание, което се отразява на трудовата дейност на човека. В същото време социално-икономическото развитие на обществата има нужда от нови професии, защото се променят и нарастват потребностите не само на хората, но на обществата и перспективите в тяхното развитие

Други, основни детерминанти на професионалната педагогика са *професиите и професионалната подготовка на обучаващите*, които насочват професионалната подготовка на подрастващите относно тяхната бъдеща реализация.

През XXI век професионалната педагогика е постигнала високоспециализирана класификация на професиите, изисквания за професионална подготовка на субектите (обучаващи и обучаеми), непрекъснато обогатява професионализацията на професионалната подготовка, а именно – институционализация, специална подготовка на обучаващите, заплащане, сертифициране, теоретично и научно осигуряване на професионалната образователна дейност.

Съвременните тенденции за професионалната подготовка се свеждат до следните параметри:

- продължаваща професионална подготовка;
- алтернативна професионална подготовка;
- непрекъснатата професионална подготовка;
- международна валидност на дипломи и сертификати за придобита професионална подготовка;

- конкурентоспособност на професионална подготовка на пазара на труда;
- вътрешнофирмена или обучение на работното място за повишаване на професионалната подготовка;
- възможности на професионална подготовка за отваряне на икономически и културни граници;...

II. Професионално ориентиране (6, с. 5–28)

II.1. Традиции и перспективи в развитието на професиите

Професионалното ориентиране е сложен социален процес. Дефинирането на професионалното ориентиране зависи от целта за която е предназначено. Напр.:

- оказване на помощ на личността да развива способностите си в област, подходяща за личните стремежи и в полза на обществото;
- улеснителен процес, оказващ помощ при избор на професия и приспособяване към нея;
- съвкупност от теоретични принципи, методи и похвати за научно решаване на въпроси по подготовката и адекватния избор на професия от учащи се (ЮНЕСКО);
- система от държавни психолого-педагогически, медицински, икономически мерки, подпомагащи човека при встъпване в живота за устойчив избор на професия;
- система от обществени и педагогически насоки за съзнателен избор и усвояване на професия;
- съвкупност от дейности за оказване на помощ при промяна на професионалния избор;
- единство от цели, съдържание, форми, методи и средства, подпомагащи ученика при избор и изучаване на професия; учебно заведение, осигуряващо добра професионална подготовка; съответствие между лични потребности и нужди на обществото;...

Професионалното ориентиране е помощта оказвана на личността при избор на професия и съответна област за обучение, за да постигне очакваната професионална реализация и полезност на обществото.

Професионалното ориентиране е научно-практическа система за подготовка на личността за свободен и осъзнат избор на професия и кариера.

Професионалното ориентиране е целенасочена дейност на обществото да подпомага подрастващите, но и възрастните при избор на професия.

Професионалното ориентиране е система от адекватни обществени и професионални актове за „правилен” избор на професия, образование, кариера в съответствие с нагласите и перспективите на личността за собственото ѝ развитие и в съответствие със социално-икономическите потребности и предложения на обществото, което може да осигури.

Основна цел на професионалното ориентиране е да осигури желаната професионална подготовка на младия човек, позволяваща му активна трудова дейност и висококвалифицирана професионална трудова дейност и кариера.

Главен обект на професионалното ориентиране е субекта – човекът, неговото кариерно развитие в различните възрастови етапи. Други обекти са професията, пазарът на труда.

Задачи на професионалното ориентиране:

- предоставяне на обективна информация за професията и кариерата;
- осигуряване на необходимите знания за извършване на правилен избор на професия;
- формиране на трайни интереси към избраната професия;
- проучване на способностите на личността и адекватизиране към избраната професия;
- подпомагане развитието на способностите на личността;
- здравословен избор на професия;
- формиране на социални умения за управление на професионалния избор;
- формиране на нагласа за реализация и кариера чрез избраната професия;
- целесъобразно разпределение на личностните ресурси в професионалната реализация;
- постигане на баланс между пълноценната професионална реализация и труда вложен чрез нея в полза на обществото.

Прилагат се няколко основни подхода за управление на професионалното ориентиране: (6, с. 15)

I: *социално управление* – съответствие между индивидуалността и перспективите за професионална кариера;

II: *социална промяна* – възможност за професионална мобилност на индивида в рамките на социално-икономическото развитие на професионалната област и на обществото;

III: *индивидуална промяна* – възможност за професионално израстване на личността в рамките на структурите на избраната професия;

IV: *недирективен* – подход разясняващ, повече или всички възможности за избор на професия. Професионалното ориентиране по-скоро представя многообразието от професии, улесняващ избора на професионално развитие.

Професионалното ориентиране е мултидисциплинарна научна област със социално, психологическо, педагогическо, икономическо, медико-физиологично и правно значение за извършване на обективно правилен избор на професия, за постигане на очакваните професионални нагласи, реализация и кариера на личността.

Правилното и подходящото професионалното ориентиране гарантира на личността удовлетвореност от професионалната реализация и идеи за нови предизвикателства за професионална кариера.

II.2. Професионално образование и професионално ориентиране

Образованието е политика на държавата и тя го управлява чрез Закон за народната просвета, Правилник за прилагане на Закона за народната просвета, Закон за общообразователния минимум и учебния план и други, перманентно въвеждани нови нормативни документи, като: постановления, наредби, правилници, указания и др., утвърждаващи неотложни промени в основните – закон и правилник.

Образованието представлява образователен модел, задаван от постиженията и перспективите за развитие на обществото. В този смисъл образованието е съвкупност от знания, умения, компетентности, които трябва да се формират в обучаваните в процеса на обучение. По-късно в периода на реализация на личността да даде своя професионален принос за удовлетворяване на лични и социални потребности обществото.

Съдържането на професионалното образование на училищно равнище се осъществява чрез задължителна общообразователна

подготовка и професионална подготовка. Тя осигурява професионална квалификация и правоспособност.

Професионалното образование е обект на професионалното ориентиране. Тази закономерност определя професионалното ориентиране като социално-педагогически процес.

В педагогически аспект ориентирането към професия е непрекъснат процес, който обхваща задължителното обучение и социалната и професионална интеграция на личността, ученика и т.н., който в процеса на обучение и подготовка става компетентен, отговорен, активен участник в и за собствената си професионална подготовка и получената за нея съответна степен на професионално образование, но и непреднамерено навлиза в процес да чертае перспективи за бъдещо професионално развитие, известно като кариерно развитие.

Подходи, известни в широката педагогическа практика, определящи педагогическия статус на професионалното ориентиране са следните:

- развиващ – изгражда комплекс от социални умения чрез който личността е способна да управлява собствена професионална кариера и постепенно да постига професионална и кариерна зрялост.

Характеристика:

- опознава собствените си възможности и способности;
- свободен и самостоятелен избор за развитие на способности, потребности и интереси;
- формира междуличностни отношения в професионална среда;
- изгражда собствена мотивация за професионална реализация;
- съотнася личната професионална реализация към социалните потребности на обществото;
- формира индивидуална ценностна система за професионална и житейска изява;
- избира начин за продължаващо професионално обучение и квалификация;...

- диагностичен – в процес на професионална реализация разкрива собствени особености, способности, личностни черти и качества, които осигуряват професионална и личностна хармония за развитие и възможност за прогнозиране на професионално израстване. Последното определено съдържа идеи за кариерно развитие.

Етапи на професионално ориентиране:

- емоционално-образно-подражателен – типичен за децата от предучилищна възраст (учител, професия на родителите;
- пропедевтичен (въвеждащ) – появява се при малките ученици, I–IV клас (родители, типични професии за населеното място;
- сондиращо-търсещ – V–VIII клас – осъзнава собствени интереси и формира отношение към определена професия;
- професионално самоосъзнаване – VIII–IX клас – опит за осъзнаване на значението на професията за индивида;
- социално-професионален статус – X–XII клас опит за свързване на професията с бъдеща кариера;
- професионална дейност – X–XII клас, типичен за ученици в професионални училища, съподчиняват елементите „професионална образование – професия – реализация“;
- преориентиране – реализира се при ученици от XII клас и при възрастни. По различни причини се пренасочват към реализация чрез друга професия.

II.3. Професионална подготовка. Професия. Дейности по професионално ориентиране (6, с. 124–137)

Образованието се реализира чрез педагогическа дейност, известна в теорията и практиката като обучение. Образованието и обучението, са две относително самостоятелни системи, които постоянно се намират във вътрешно неравновесно, т.нар. синергетично взаимодействие, което осигурява тяхното непрекъснато развитие. Обратното, т.е. равновесието или т.нар. линейно положение би ги поставило в застой.

Обучението, реализира образованието на три равнища:

- институционално (училищно);
- обществено-социално;
- индивидуално – личността придобива образователна степен.

Съдържането на образованието на училищно равнище се осъществява чрез задължителна общообразователна подготовка и професионална подготовка. Те се сертифицират чрез диплом за степен на образование и степен на професионална квалификация и правоспособност.

- **Общообразователната подготовка** включва общозадължителния минимум от предмети за всички видове и степени училища, както и задължителна чуждозикова подготовка.

- **Професионалната подготовка** е задължителна и избираема.

Чрез задължителната се придобиват необходимите основни знания, умения и професионални компетентности за придобиване на степен на квалификация по изучавана професия.

Задължителната професионална подготовка се реализира на три равнища:

- **обща** – единна за всички професионални направления;
- **отраслова** – единна за всички професии за определено професионално направление;
- **специфична** – за точно определена професия.

Избираемата професионална подготовка осигурява разширено изучаване на знания и умения с цел придобиване на компетентности в съответна (избрана) професионална област. „Законът за професионално образование и обучение” задължава броят на часовете за задължителната професионална подготовка да е в нейна полза 1,5:1 на общообразователната подготовка. Професионална подготовка задължително включва часове по практическо професионално обучение, които трябва да бъдат 50% от часовете по теоретическо-професионално обучение.

„Законът за професионално образование и обучение” осигурява няколко различни варианта на структуриране на професионалната подготовка.

I вариант – модулни учебни конфигурации, които представляват относителни самостоятелно обособени части, позволяващи трансфер на придобитите професионални компетенции;

II вариант – квалификационни програми, осигуряващи постепенно надграждани степени на професионална подготовка и квалификация;

III вариант – избор на обучавания за избиране на индивидуален път на конфигуриране на образователна и професионална подготовка.

Професионалната подготовка като част от системата на професионалното образование са взаимосвързани и зависещи една от друга. Нейното функциониране е сложен процес на управление и развитие. Освен законово-нормативно, то е и институционално.

- Министерство на образованието, младежта и науката;
- Министерство на труда и социалната политика;
- Министерство на куртурата;
- Министерство на здравеопазването;
- Национална служба по заетостта;
- Национална агенция за професионално образование и обучение;
- Социални партньори:

– работодатели: Българска стопанска камара, Български съюз на частните предприемачи, Съюз за стапанска инициатива на гражданите, българска търговско-промишлена палата и др.

– потребители,

– неправителствени организации и др.

Професионалната подготовка на подрастващите и работещите е от жизненоважно значение, от една страна, за тяхното социално-лично и социално-обществено реализиране и развитие, а от друга – за цялостното ефективно функциониране на икономиката на държавата, която се явява жизнено основание за подобряване на първото, т.е. за възможността личността да реализира професионалната си подготовка по свободно избраната от нея професия.

Професията е „...основна трудова дейност на човека, за която се подготвя, квалифицира и с която се прехранва”; „... е легитимен, официално признат и лицензиран вид трудова дейност в обществото”.

Понятието „професия” етимологично е многозначно като напр.: занаят, занятие, сфера на дейност, поле за дейност, бранш, работа, поприще, специалност, обществено положение, статус, кариера,...

От гледна точка на обществото човек избира професия, която да е подходяща за него и да е търсена на пазара на труда.

От гледна точка за самия себе си човек избира професия, която да отговаря на неговия личен проект за професионално развитие или т.нар. кариера. В този смисъл човекът проектира своя професионален растеж, съобразно възможностите на една или друга професия и съответно работно място, които му осигуряват това.

Кариерата и работното място (то е на което се извършва определена работа, длъжност) са функционалните модули на професията. Кариерата е „какво правите”, а работата е – „къде, с кого и при какви условия се прави”.

Професионалната кариера се разбира като движение, по-скоро растеж на човек в професията. Напр.: вертикално – в йерархията на професията, растеж само нагоре се възприема като „кариеризъм”; радиално – в дълбочина на професията; периферно – реализира други професионални активности на същото равнище; жизнена кариера; социална; семейно-битова.

Дейностите по ориентиране към професия са взаимосвързани, компоненти, чиято целесъобразност е насочена да подпомогне личността да направи свой осъзнат избор на професия. Същностният смисъл на дейностите е специализиран и те са:

- професионално информиране – изгражда информационна база от фактически, обективни, реални, достоверни, конкретни сведения, данни и др. за професиите и предлагането, улесняваща избора на професия;
- професионално диагностика – опознаване на индивидуалните особености на личността, установяване на нейните способности и възможности с цел оптимално подпомагане на избора на професия и кариера;
- професионално консултиране – подпомагане чрез съветване с цел вземане на самостоятелно решение за избор на професия и кариера, съвместно с личността обсъждане, анализиране на мисли, чувства, позиции,... планиране, техники за търсене на професия, работа, конфликтни репери и др.

II. 4. Професионален профил на специалиста. Професионални ценности (10, с. 140–180)

Ценностите са вътрешни мотивационно-регулативни механизми, които силно влияят, движат и определят поведението на човека. От социалните педагози ценностите се обозначават като субективен елемент, от които в голяма степен зависи процеса на социализация и приобщаване на личността към света. Израз на ценностите е вътрешно-личностно отношение и убеденост на човека към съществуващото около него.

Независимо от представената кратка характеристика, ценностите имат вътрешен и външен съдържателен смисъл. Вътрешният се основава на действията на психичните процеси, напр.: анализ и синтез на професионалните постижения с цел разбиране, усещане за удовлетворение и желание за споделяне и съпреживяване, стимули-

ране на въображението, в чиито структури се зараждат идеи, мотиви и желание за тяхното реализиране, повлияват се и от потребностите,... Външните характеристики на ценности напр. са: заплащане, средства и условия за извършване на професионалната дейност, привилегии, предложения за професионално израстване,... и др.

Задача на професионалната педагогика е да предложи механизми (подходи (как?) и похвати (с какво?)), за постигане на баланс между двата типа значимости на ценностите. Така възниква идеята ценностите да бъдат „подредени”, йерархизирани в ценностно-нормативен модел, система и се създава т.нар. ценностна ориентация на личността. Когато тя е насочена към избора, реализацията и/или кариерата в професията, то тя се определя като професионална ценностна ориентация. Конкретизира се с разбирането, че ценностната ориентация позволява на човека да изгради система от отношения и оценки чрез които регулира професионалното и социално поведение. Формирането на професионалната ценностна система се влияе от професионалните качества и компетентности, както и професионалните приоритети и цели за кариерно развитие на личността, но и от степента на тяхното осъзнаване.

2.4.1. Социален ракурс на професионалните ценности е „трудът и професията” като ценност.

- отношение на човека към собствената професия и реализирания чрез професията труд от него;
- отношение към професията и труда на другите;
- приноси на личния професионален труд за самия себе си и за другите;
- приноси на личния професионален труд за обществото и обратно, т.е. как обществото допринася за оптимизиране на личния труд и професия;
- отношение към качеството на труда;...

2.4.2. Персонален ракурс на професионалните ценности.

Персоналният ракурс на трудът и професията като ценности се свежда до те се явяват механизми за личностно развитие. Как?

- личността е свободна да избира професия или да избира труд, който се реализира чрез определена професия;
- те са ключ за създаване, изграждане на отношението „личност-общество” защото отношението е двойно релационно;

- те се формират едновременно на три успоредно развиващи се равнища: когнитивно (разбират се, осмислят се), поведенческо (реализират се, съхраняват се) и афективно (преживяват се, съпреживяват се);

- професионалните ценности осигуряват взаимодействието, контакта на личността с другите, с външния свят;

Професионалните ценности се определят като функционален механизъм, значим за индивидуалното развитие на личността.

2.4.3. Педагогически ракурс на професионалните ценности.

Педагогическият ракурс е обект на професионалната педагогика, която задава параметрите на обучаващия процес да:

- формира, утвърждава и развива професионалните ценности у учениците;

- развие умения у подрастващите да проектират личен кариерен път.

Примерни характерологично-структурни опори за разработване на личен кариерен план:

- личностна аргументация (жизнени приоритети, избор, мотиви, позиции,...);

- перспективност;

- технологичност;

- оригиналност;

- автентичност;

- вариативност и предимства на вариантите;

- професионална етика;...

ЛКП (личният кариерен план) се „оценностява“ в информационно-дискусионна обстановка с неговия създател и има предимно разясняващ, надграждащ, формиращ ефект за участниците в процедурата.

III. Кариерно развитие (6, с. 35–63; 10, с. 31)

III.1. Специалност. Професия. Кариера.

Безспорна е аксиомата, че от многообразните дейности и техните проявления в живота на човека най-значим и най-влиятелен е трудът. Неговата продуктивност в разнообразните ѝ измерения е движещата сила в и за развитието на човека. Това определя отговорността на човека, когато той избира професия или специалност чрез

която да се подготви за нейното практикуване или още казано за труда, който желае да изпълни смисъла на неговото пълноценно и плодотворно за обществото съществуване.

Специалността е конкретен, исторически установил се вид трудова дейност, систематически изпълняван в рамките на определена професия, осигуряващ знания, умения и отношение за реализиране и средства за съществуване.

Специалността е комплекс от строго определени знания и практически умения, усвоени от човек, които му дават възможност за извършване на определена работа в дадена област на обществения живот.

Специализираната професионална дейност е ограничена област на прилагане на физически и духовни сили на човека вследствие на разпределението на труда.

От сходството на посочените мнения, се извлича обединеността между тях, от която следва, че специалността се приема за разновидност на професията, но и обратното – професията може да се практикува от група родствени специалности.

Днес, професионалната подготовка на бъдещите специалисти, придобивана във висшите училища, е широкоспектърна, защото множеството съвременни специалности, дават възможност тяхното реализиране да се осъществи чрез разнообразни професии. Напр. педагогическата специалност „Предучилищна и начална училищна педагогика” предоставя следните възможности за професионална реализация:

- *учебна дейност*:
  - учител в детска градина (ЦДГ, ПДГ, СДГ, Обединено ДЗ; Оздравителна ДГ,...); домове за деца, лишени от родителски грижи; педагог в детска ясла;
  - учител в основно училище, домове за деца, лишени от родителски грижи и др.;
  - *управленска дейност*: директор на детска градина, директор на основно училище; ръководи управленски образователни институции;
- *експертна дейност*:
  - експерт по предучилищно образование; експерт в начален етап на основната образователна степен;

- организаторска и консултантска дейност в различни държавни и частни структури с образователни функции;
- организаторска и консултантска дейност в центрове за занимания по интереси, за организация на свободното време;
- експертна дейност в управленческите звена на образованието към МОН и други държавни и частни учреждения и организации;...
  - *консултантска дейност*: консултантска работа с родители, деца, учители; специализирана организаторска, диагностична и контролна дейност в различни сфери;
  - *научно-методическа дейност*:
    - провежда методическо-квалификационни дейности с учители и специалисти със същата квалификация;
    - ръководи и подпомага проучвателска и изследователска дейност с цел усъвършенстване на методически практики и др.
  - *диагностично-прогностична*:
    - проучва, организира и провежда коригиращо-възстановяващи дейности при деца със специални образователни потребности;
    - сътрудничи с асистенти, ресурсни специалисти, родители на деца със специални образователни потребности.

Студентите завършили специалностите *Предучилищна педагогика и чужд език, Начална педагогика и чужд език, Педагогика на обучението по физическо възпитание, Педагогика на обучението по музика* (посочените специалности са действащи в Педагогически факултет при ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“) като дипломирани и работещи специалисти обогатяват професионалното поле на собствена си реализацията със съответната професионална квалификация.

Последната се определя като комплекс от знания, умения, нагласи и отношение, които разширяват професионалното поле и подпомагат специалиста да разгърне своя професионален потенциал и компетентности. Съществува и друг избор за специалиста, а именно – преквалификация. Като дейност, тя има надграждащи функции спрямо вече придобития професионален опит, но и разширяваща функция, предоставяща възможности за упражняване на нови трудови дейности в областта на избраната професия.

Изборът на професия от подрастващия, млад човек е трудна задача. В детството тя се осъществява на емоционална и подражателна основа. По-късно постепенно изборът започва да се осъзнава

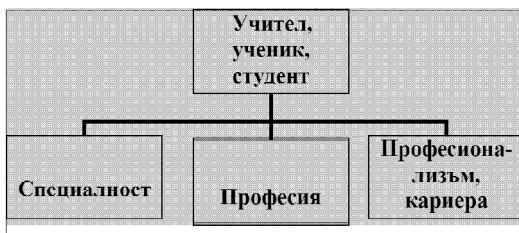
и осмисля, но без професионалното ориентиране, по-късно често той се определя като неправилен.

Една от основните задачи на професионалната педагогика е да разработва „професиография” на отделните професии, за да подпомогне извършване аргументиран и съответстващ на способностите на човека избор на професия. Професиографията включва най-важните характеристики на дадена професия, чиято съвкупност и структурност се извършва въз основа на всестранен научен синтез на познание от редица научни области и учебни дисциплини, определящи съдържанието ѝ. Задължително съдържа информация за всички фактори, влияещи пряко или косвено върху трудовата дейност на човека, като:

- икономически,
- социални,
- технически,
- организационни,
- физиологически,
- психологически,
- образователни,...

В този смисъл професиограмата е систематизирано комплексно, кратко, детайлно, изчерпателно, многостранно описание на професията, предназначено за нейното изучаване и приложение в практиката.

В правилно направения избор на специалност и професия безспорно се съдържа елемента – кариера. Елемента „кариера” се съдържа в професионалното пространство на полето за реализация на професията, придобита чрез изучаване на избрана по-рано специалност. Той е следствие на имплицитното взаимодействие: „човек – специалност – професия-трудова дейност” (фиг. 1).

Фиг. 1. Субект-обектни отношения в процеса на усвяване на професия и кариерно развитие

Кариерата е процес на овладяване, реализация и защита на последователност от професионални роли и позиции, които човек заема по време на активния си професионален път.

Кариерата е проявление на индивидуалното жизнено и професионално развитие на човека. В основата ѝ лежат важни психични детерминанти на човешкото знание и поведение.

Кариерата е потребност на индивида за професионален растеж, изява, утвърждаване и самоутвърждаване.

Кариерата има място в професионалното развитие на всеки човек, само ако човек се чувства „обвързан” с професията си.

Кариерата е личностно отражение на професията на професията на индивидуално равнище.

Кариерата отразява необходимостта от формирането на умения за професионална мобилност, като елемент на личностното развитие на младия специалист.

Кариерата съдържа по-голям личностен потенциал като понятие в сравнение с професията и специалността.

Кариерата е движение, при всеки тя е строго индивидуален процес на реализация.

Известни са различни модели на кариерно развитие:

- „ракета” – излита бързо и нагоре, но понякога се получава ефекта на ускоряващо падане;
- „валцов стан” – кариерата е под натиск на външни и вътрешни сили;
- „цветна дъга” – периоди с яркост в развитието на специалиста, подсказват за израстването в кариерата във времето и пространството.

III.2. Личностен ресурс за кариерно развитие. (6, с. 92–117)

В основата на идеята за кариерно развитие на специалиста е заложен неговият индивидуален личностен ресурс. Той е съвкупност от напълно хармонизирани помежду си приоритети, като:

- лични;
- професионални;
- социални.

Балансът между тях изисква учителят да прецени постигнатото в миналото и в настоящето до момента, да съпостави обективните

възможности на пазара на труда и социалните условия, личностните ценности и субективните желания и не на последно място индивидуалните способности и съществуването или несъществуването на дефицити, които биха затруднили успешността на кариерното развитие. Способността да се изтълкува, планират и „види” резултатът в бъдеще е способността на човека да застане лице в лице със себе си и жизнените обстоятелства в перспектива. Перспективите не са задължителни на всяка цена, но те дават сила и готовност да се постига очакваното. Специалистът, планирал и тръгнал по пътя на кариерата трябва да може да се самоуправлява, т.е. едновременно да е действащ и управляващ сам себе си. Автокорекционните способности са едни от най-полезните и висши способности на човека.

Опори за разработване на проект за кариерно развитие.

(форматът на представения кариерния проект е авторски.)

I. Персонални данни:

1. CV.

2. Кариерна зрелост.

II. Идея за кариерно развитие

1. Област за кариера.

2. Идея за кариерно развитие.

3. Цел на кариерно развитие (предварителен план)

4. Кариерата като бъдеще – прогнозиране на ползите.

5. Място и роля на семейството и др. човешки фактори за успеха на кариерния проект.

III. Реализация на кариерния проект

1. Подробен план за реализиране на кариерното развитие.

2. Цел, задачи. Аргументация и проективност.

3. Етапи и жизнени периоди.

4. Финансиране

5. Очаквани и постигнати резултати.

IV. Оценка на резултатите от планираното кариерно развитие

1. Лична удовлетвореност и автентичност.

2. Технологичност и оригиналност.

3. Социален и обществен принос.

4. Идеи за продължаващо развитие на професионалната кариера.

III.3. Професионална кариера и кариерно образование

Присъединяването на Република България към Европейския съюз през 2007 година предпостави към управлението на държавата изисквания, които постепенно да приобщят общество и всички области на живот към европейските стандарти и ценности. Област с изключително значение за промяна в приоритетите на съвременната личност е висшето образование.

По това време (2007 г.), „старите” членки на ЕС вече са създали т.нар. „Европейско пространство за висше образование”, (ЕВПО), което пространство, не само позволява, но създава условия и приканва обучаващите се да се приспособяват и участват в мобилен учебен процес. т.е. да придобиват и надграждат образованието си в различни висши училища. Този образователен модел осигурява опознаване, изучаване, трансфериране, прилагане на нов, чужд, обогатен опит в нови ситуации при нови условия. Задачата е обучаемият да може да приложи квалификацията си в нова учебна или работна среда, където и да се намира по света.

От българското висше образование се очаква да адаптира и синхронизира процеса на обучение във висшето училище с европейските академични практики.

Реформата протичаща във висшето образование у нас, ориентира към качеството на обучение и резултатите от обучението се преставят в трикомпонентата: знания, умения, компетенции.

Най-общо взаимодействието на елементите на трикомпонентата се разбира като: „съвкупността от знания, умения и компетенции, придобити от индивида, които той е способен да демонстрира”. Компетентността е комбинацията от: знания; умения; способности и нагласи; желание и умение за учене.

Детерминираността на реперите е аргумент за системно и непрекъснато взаимодействие, преобразуване и трансфер по посока на значими и водещи за обучаемия и подготвящ се за педагог, студент.

На пазара на труда все повече се търсят специалисти, които да притежават и да могат да пренасят придобитите компетенции, знания и умения в различни професионални и житейски ситуации. В европейското образователно пространство елементите на трикомпонентата са възприети като „общ език” между работодатели и об-

разователни институции. Изтъкнатото основание ги определя като „значими за пазара на труда”.

Във важни документа на ЕС, както и наши национални, като:

- Европейска квалификационна рамка за учене през целия живот (ЕКР);

- Ключови компетентности и Европейска референтна рамка;
- Национална квалификационна рамка на Република България;
- Национална стратегия за учене през целия живот (УЦЖ) за

периода 2008–2013 г.;

- Класификатор на областите на висше образование и професионални направления., 2002

са систематизирани осем компетенции със значим принос в общата и специална подготовка на студента, подготвящ се за педагог, за учител.

1. Компетенции за комуникация на роден език

2. Компетенции за комуникация на чужд език

3. Математическа компетентност и компетентности в областта на науките и технологиите

4. Компетенции за работа с дигитални технологии

5. Компетентност за самостоятелно обучение, събиране и обработване на информация

6. Граждански компетентности за междуличностно общуване;

7. Предприемачески компетенции

8. Културни компетентности (идеи, творчество, изкуства, емоционални и естетически преживявания...).

Нивото на всяка от осемте компетенции се определя с помощта на набор от дискриптори, които показват резултатите от обучението, отговарящи на квалификациите за това ниво във всяка квалификационна система. В контекста на ЕКР съдържателно и смислово те са възприети като:

- знанията се определят като теоретични и/или фактологични;

- уменията се описват като познавателни (включващи използване на логическо, интуитивно и творческо мислене) и практически (включително сръчност и използване на методи, материали, уреди и инструменти);

- компетентността се описва с оглед на степента на поемане на отговорност и самостоятелност.

Като страна членка на ЕС, нашите национални ключови компетентности (НКР) са адаптирани от европейските ключови компетентности (ЕКР). При съпоставянето им се разкри съответствие на нивата, както и продължителния пирамидален, постепенно разширяващ процес на формиране на ключовите компетенции на бъдещия учител.

В Европейска квалификационна рамка за учене през целия живот и Национална квалификационна рамка ключовите компетенции включват умения чрез които студента – бъдещ учител да може да пренася и прилага според условията и изискванията в други ситуации. Основна професионална компетентност на обучаваните по посочените специалности е „обучаване на други хора”. Но тя е свързана с междуличностните и редица други ключови компетентности, като:

- Умения за управление на учебен процес – да камбинира оптимално кампонентите на организацията на учебния процес, технологията на технологичните и учебните дейности на обучаваните.

- Умения за публична реч (пред ученици, студенти,...) – да анализира, обяснява, отговаря на въпроси, води беседа, дискусия...

- Умения за работа, сработване в екип – да стимулира желание у обучаваните да сътрудничат по време на обучение, да внедрява полезност в екипите.

- Умения за планиране – да предвижда задачи, действия, резултати; да предлага или предпазва.

- Умения за анализ на ситуация – да извежда положителните и негативните резултати от дейността в ситуацията, ролята и участието относно изпълнителските ангажименти.

- Умения за убеждаване – да убеждава, като доказва.

- Умения за възлагане на задачи – да мотивира изпълнителя при поставяне на задачи.

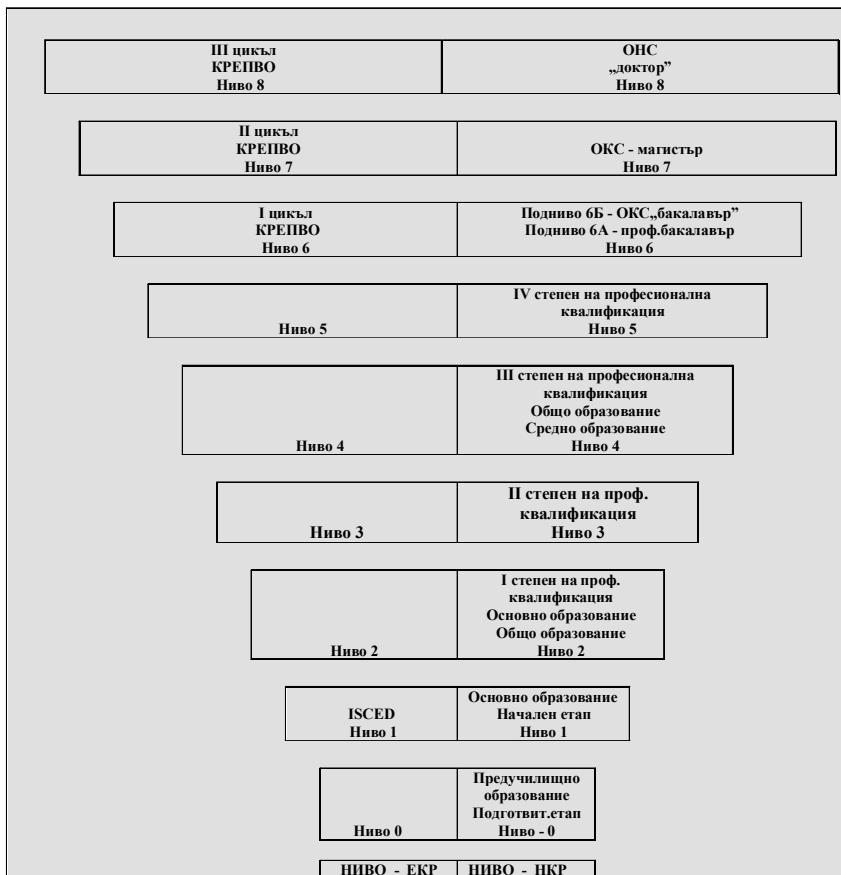
- Умения за координиране на хора и събития – да приобщава обучаваните съобразно моментна ил перспективна ситуация.

- Умения за оценяване – аналитично, обективно, позитивно и стимулиращо.

- Умения за реакции при промени – да предлага или поощрява актуални, неотложни промени за учене и за действие.

- Умения за организиране на себе си на други – да създава благоприятна, оптимална, развиваща среда за изява на способностите на обучаваните.

- Креативност – да проявява, но и да стимулира в обучение творчески подход към изпълнение на задачите.
- Междучелностни умения – да балансира позитивността, добронамереността, полезността,... в отношенията с и между обучаваните.
- Критическо мислене – мислене с разбиране... (фиг. 2)

Фиг. 2

Пирамидална структура на процеса на формиране на ключови професионални компетенции у специалистите-педагози по ЕКР и НКР

III.3.1. Ключови компетентности на учителя по техника и технологии – опори за кариерно развитие (2, 3, 4, 5, 13, 14, 15, 16, 17, 18)

Професионалната подготовка на студента-педагог от специалностите *Предучилищна и начална училищна педагогика* и *Предучилищна педагогика и чужд език* в образователната квалификационна степен „бакалавър“, както и при надграждащите степени ОКС „магистър“ и ОНС „доктор“ по методика на обучението по бит и техника, известни от националните програмни документи (Програма..., 2003), като образователно направление за предучилищна подготовка „Конструктивно-технически и битови дейности“ и културно-образователна област за начален етап на основната образователна степен „Домашен бит и техника“ са.

Наборът от компетентности на учителите и студентите-педагози трябва да бъдат показани и разкрити по време на формите по професионално-практическо обучение в реален образователен процес с деца и ученици. Професионалните компетентности за преподаване на съдържанието по технически дейности в детската градина и домашен бит и техника в началното училище се изразяват в следните умения:

- Умения за публична реч – да говори спокойно, да овладява групата/класа, да задръжа вниманието, да мотивира и емоционално привлича децата към предстоящите задачи, дейност.

- Умения за работа, сработване в екип – да приобщава децата в групи, да обяснява точно и ясно индивидуалната и груповата задача; да синхронизира дейността на участниците в екипа.

- Умения за планиране – да създава благоприятна учебна среда за обучаваните, като следва оптимален плана на педагогическата ситуация/урок.

- Умения за анализ на ситуация – да обмисля задълбочено организацията педагогическата дейност и технологията на техническата дейност, да има готовност по всяко време да взема ново решение, относно обучаваните или формата на дейност с тях.

- Умения за убеждаване – чрез убеждение и поощрение да стимулира дейността на обучаваните.

- Умения за възлагане на задачи – да определя задачите по сложност, трудност, резултативност, да съотнася задачите към компетентностите на обучаваните, да определя, разпределя, контролира и преценява изпълнението на възложените учебни задачи.

- Умения за координиране на хора и събития – при необходимост да привлича други участници в учебния процес и определя точно техните задачи и роля, да взема решения и извършва промени съобразно събития налагащи това.

- Умения за оценяване – справедливо, аргументирано, позитивно и поощрително да преценява индивидуалните и общи резултати от обучението.

- Умения за реакции при промени – да реагира бързо и адекватно на моментно настъпили ситуации по време на обучение, да решава и въвежда промени, да въздейства успокоително на обучаваните.

- Умения за организиране на себе си на други – да се наблюдава и контролира по време на учебна дейност, да организира, подпомага, стимулира други участници в процеса, чието присъствие е с определена цел.

- Умения за управление на учебен процес – да планира, подготвя, организира, провежда, контролира, преценява качеството на собствена педагогическа дейност.

- Креативност – да подхожда творчески към задачите и дейността, към децата/учениците, да се стреми да предлага разнообразност в подходите към обучаваните, да поощрява индивидуалността на творческите идеи и на децата/учениците.

- Междуличностни умения – да е позитивен, добронамерен, екипен, социално настроен, етичен, разговорливо обяснителен, любезен, любопитен.

- Критическо мислене – самокритичен към себе си, позитивно критичен към другите.

Във всички документи на Европейската комисия за гарантиране качеството на съвременното образование през XXI в. се посочва, че всеки гражданин, особено учащият се се нуждае от широк набор от компетентности, за да успява безболезнено да се адаптира към бързо променящия се свят, среда и дейност. Подходът на ЕК по качеството за образование към ЕС актуализира традиционното разбиране за квалификация с компетентностния подход на всички нива.

Компетентността е комбинацията от: знания; умения; способности и нагласи; желание и умение за учене. Компетентността се аналогизира със степента на способностите за поемане на отговорност и самостоятелност.

(Компетентността е комбинацията от: знания; умения; способности и нагласи; желание и умение за учене. Компетентността се аналогизира със степента на способностите за поемане на отговорност и самостоятелност.

Сред ключовите компетентности на съвременния европейец, една е насочена към природните науки и технологиите. Тя е естествената връзка с техниката и технологиите, които са областта, която формира техническите компетентности. Те, техническите компетентности, се разглеждат като система от социалните роли на човека, които той заема в рамките на човешките практики, дейности.

Техническите компетентности се формира на три различни нива:

- в рамките на преподаване по различни учебни предмети;
- в учебни предмети, които имат тясна връзка с някои учебни предмети от областта на техниката и технологиите;
- в специални учебни предмети, чиито акцент е изучаване на техниката и технологиите, на конструктивните и функционални особености на различни технически средства.

Техническите компетентности в предучилищна и начална училищна възраст се формират най-вече чрез Конструктивно-техническите и битови дейности и учебния предмет *Домашен бит и техника*. Съдържанието им е спираловидно надграждащо се по вътрешдрените и междудрените структури, както и между тях. В детската градина се създава достъпно разбиране за техника, нагласа за приложение на техническите средства и мотивиране на детския познавателен потенциал за реализиране на продуктивни технологични дейности, чиято съвкупност ще позволи разбиране и осмисляне на по-високо интелектуално и технологично ниво да се реализират образователните задачи по учебния предмет *Домашен бит и техника* в началния етап на основната образователна степен.

Конкретните техническите компетентности в предучилищна възраст, достигащи значително, по-високо ниво на формираност в начална училищна възраст се свеждат до:

- опознаване на технически средства, конструкции, функции;
- реализиране на практически технико-технологични дейности;
- възприемане на алгоритъм и зависимости в предметно-практическата дейност;
- идеи за приложение на предмета в битовата технологична среда;

- умения за специализирано общуване по време на технологични дейности;
- изразяване на собствено отношение към постиженията на техниката и технологиите.
- проява на рефлексивност в самостоятелни и екипни технически дейности и отговорност за изпълнение на възложена задача.

Детерминираността на техническите компетентности е аргумент за системно и непрекъснато взаимодействие, преобразуване и трансфер по посока на значими и водещи за обучаемия и подготвящ се за педагог, студент, както и за учителя по техника и технологии.

На пазара на труда все повече се търсят специалисти, които да притежават и да могат да пренасят придобитите компетенции, знания и умения в различни професионални и житейски ситуации. В европейското образователно пространство елементите на трикомпонентата са възприети като „общ език” между работодатели и образователни институции. Изтъкнатото основание ги определя като „значими за пазара на труда” (табл.1).

IV. Кариерни стратегии и алтернативи за кариерно ориентиране в България. Пътна карта за кариерно ориентиране в България

България, като равноправен член на Европейския съюз, интензивно работи по изграждането на динамично и активно общество на знанието. По данни на Националния статистически институт, участието на населението на възраст 25-64 години в учене през целия живот (УЦЖ) нараства от 16% през 2003 г. на 48,5% през 2007 г. Основните предизвикателства на настоящия етап са свързани със следните обстоятелства:

- Делът на отпадащите от системата на образование и обучение е висок – по данни на Евростат от 2007 г. делът на рано напусналите без да завършат средно образование младежи на възраст 20–24 години, които не участват в никаква форма на обучение е 16,6%. Много ученици отпадат в прехода от основно към средно образование.
- По данни на Световната банка (Доклад на Световната банка „Accelerating Bulgaria’s convergence: the challenge of raising productivity”, юли 2007 г.) броят на заетите във високотехнологичните сектори на промишлеността в България като процент от общата заетост е намалял от 0,57% през 2000 г. до 0,45% през 2005 г. (аналогичните

Таблица № 1 (по т. Ш. 3. 1)

Ключови и професионални компетенции по Методика на обучение по бит и техника

ЕКР	НРР	ЗНАНИЯ	УМЕНИЯ	КОМ	ПЕГ	ЕНЦ	ИИ
				Самостоятелност и отговорност	Учене и разбирание	Комункационни и социални	Професионални
Ниво б	Ниво б						
I степен КРЕПВО	Подниво-БА Професионален бакалавър						
	Подниво-БВ ОУС "Бюджетна"	1. Приложима и разликите и подобията на мисловни чакри и филозофични задачи в областта на мисловната и методическата, актуалността свързани с най-новите постижения в нея 2. Способността на икономическия кръг общините, зониите, или свързани с прилагането на фискални и чрез бюджетните, разходите и прилагането на	1. Владее методи и средства позволяващи решаване на технически задачи 2. Прилага личностно, мислене и проявява иноваторство творчески подходи решаване на нестандартни технически задачи	1. Притежава способност за административное управление на професионални техническо-технологични дейности, включително на експли и ресурси 2. Познава отговорности при вземане на решения в различни условия и ситуации, влияещи на различни етапи на дейността си в трудови предвидими фактори	1. Последователно оценява собствената си квалификация чрез преценка на придобитите на момента знания и уменията на линията 2. Изразява отношение и разбиране по въпроси чрез използване на методи, основани на техническо-технологични оценки 3. Проявява широк личен мироглед и показва разбиране и солидарност с другите	1. Формулира и излага ясно разбирание и решения пред специалистите 2. Изразява отношение и разбиране по въпроси чрез използване на методи, основани на техническо-технологични оценки 3. Проявява широк личен мироглед и показва разбиране и солидарност с другите	1. Събира, квалифицира, оценява и интерпретира данни от областта на техниката и технологията с цел прилагане на конкретни задачи 2. Прилага придобитите знания и умения в нов или непознат условия 3. Проявява способност да анализира в широк или интердисциплинарен контекст проблемите от областта на

II ШЕКА КРЕПВО	ИМЕО - ? ОКС „МАГИСТЪР“ 4 ПОЛНЕВА ИМЕО - 8 ОНС „ДОКТОР“	Деятелност с технически обекти и професии	3. Проявява творчество и инициативност в технологията на управленска дейност 4. Преценява необходимостта от повишаване на обучение с цел индивидуална и експертна ефективност	4. Пълноценно общува на някои от най- разпространените евро- пейски езици по време на участие във технологични дейности	техника и технологичните 4. Формира и изражава собствено мнение по проблеми от обществен и етичен харак- тер, в контекст на технологични дейности
III ШЕКА КРЕПВО					

* **КРЕПВО** – Квалификационна рамка на Европейското пространство за висше образование III. 4. *Карьерни стратегии и алтернативи за кариерно ориентиране в България. Пътна карта за кариерно ориентиране в България 2009 – 2013. (15, НКР, 2012.)*

данни за 2005 г. за ЕС-25, ЕС-15 и ЕС-10 са съответно 1,11%, 1,11% и 1,13%). Повече от двойното изоставане от средноевропейските показатели не само не намалява, но и се увеличава.

- По данни на Евростат, броят на завършващите висше образование на 1000 души от населението във възрастовата група 20–29 г. в сферата на природните, математическите, инженерните и компютърните науки нараства от 8,3% през 2003 г. едва на 8,6% през 2005 г. (при 13,2% за ЕС).

- Твърде малко са младите хора, изкушени от научна кариера, което води до сериозно застаряване на научния състав. По данни от регистъра на академичния състав на висшите училища, поддържан от Министерството на образованието и науката, през 2008 г. няма нито един професор под 35 години и едва 12 са между 35 и 44 години. Общо съотношението между учените до 35 години спрямо учените от останалите възрастови групи е около 1:10.

- Голям брой млади хора напускат страната с цел продължаване на образованието или намиране на по-добре платена работа в чужбина. По данни на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОЕСД) в началото на прехода – между 1990 и 1992 г., 40 000 български учени са емигрирали главно в Германия, Ирландия, Франция, Великобритания и др. страни. Висока емиграционна вълна на добре образовани българи е наблюдавана и в началото на новото хилядолетие. Процесът на „изтичане на мозъци“ към научни институции в чужбина, предлагащи по-добри условия за научна дейност, все още не е преодолян.

- На българския пазар на труда делът на лицата без или с ниска степен на професионална квалификация е висок. Това ги обрича на безработица и социално изключване. През 2007 г. повече от 50% от клиентите на бюро по труда са дълготрайно безработни. Прилагането на целенасочена национална политика в областта на кариерното ориентиране е необходимо условие за адекватен отговор на тези предизвикателства. Пътната карта е национален документ, който определя основните цели и приоритетни направления за развитие на политиките и практиките в областта на кариерното ориентиране за периода. (По данни на Агенцията по заетостта, 2009–2013 г. в България.)

Документът е резултат от двегодишен консултационен процес с формиращите политиката фактори и предоставящите услуги по кариерно ориентиране в страната, осъществен от Националната агенция за професионално образование и обучение (НАПОО) с подкрепата на Европейската фондация за ETF и CINO. В съвременната теория понятието кариерно ориентиране заменя понятието професионално ориентиране. Професионалното ориентиране е фокусирано върху избора на професия. Кариерното ориентиране обединява избора на професия с избора на възможности за образование, обучение и заетост, като акцентира върху взаимодействието между учене и пазар на труда.

Предоставянето на услуги по кариерно ориентиране през целия живот на човека е интегрална част на политиката за „Учене през целия живот“. В контекста на общоевропейските политически цели кариерното ориентиране все повече се възприема като интегрална част на стратегията за развитие на човешките ресурси, която трябва да оползотворява технологичните и икономическите промени в обществото на знанието и да допринася за повишаване на конкурентоспособността на националните икономики в условията на глобализацията. От такива позиции, кариерното ориентиране се разглежда в две основни направления, които са от изключително важно значение за неговото по-нататъшно развитие в България.

Първо, фокусът на кариерното ориентиране се премества от подпомагане на индивида при вземане на решения във връзка с избора на образование, обучение и професия в началото на трудовия му път към по-гъвкава подкрепа на поредицата от избори за развитие на професионалната му кариера през целия живот.

Второ, тези избори се правят не само в контекста на факторите на пазара на труда, но и на факторите, свързани с индивидуалния напредък и личностното развитие на всеки през целия му живот.

III.4.1. Кариерното ориентиране в ЕС. (4, ЕКР, 2009; 5, ЕРР, 2009; 12)

Резултатите от прегледа на постиженията в европейските страни, осъществен от Европейската комисия в периода 2001–2003 г., показват, че в много държави политиките, системите и практиките по ориентиране не съответстват в необходимата степен на потреб-

ностите на икономиките и на обществата, базирани на знанието. Това налага необходимостта от осъществяване на политически реформи и преосмисляне на практиките в областта на кариерното ориентиране.

Основното предизвикателство е свързано с развитието на стратегическото управление и координацията на дейностите в сферата на ориентирането в следните направления.

- CINOP – Център за иновации и експертиза в областта на професионалното образование и обучение в Холандия.

- CROSS – Агенция към Министерството на образованието, културата и науката на Холандия, отговаряща за международното сътрудничество в областта на образованието с държавите нови членове на ЕС.

- Резолюция на Съвета и на представителите на правителствата на страните-членки за насърчаване политиките, системите и практиките в областта на ориентирането през целия живот в Европа, 2004 г.

Заклучения от срещата на европейските министри на образованието и ЕК, 2004 г.

- Утвърждаване на ключовата роля на правителствата във формирането на национални политики, осигуряващи ефективни услуги по ориентиране, включително инициране на законодателни промени.

- Създаване и укрепване на специализирани структури за развитие на политики и системи.

- Засилване на сътрудничеството на всички заинтересовани страни чрез изграждане на форуми, мрежи и други структури на национално ниво.

- Съгласуване на дейностите по ориентиране за различните целеви групи на национално, регионално и местно ниво, с оглед реализирането му в перспективата на УЦЖ, пълноценното оползотворяване разнообразието на системите и преодоляване на фрагментарното предоставяне на услуги при различните форми.

- Засилване на сътрудничеството между разработващите политиката и доставчиците на услуги на национално и международно ниво, така че да се използва максимално разнообразието, което се среща в страните членки.

- По препоръка на Експертната група по ориентиране към ЕК, създаването на Национални форуми е приоритет на усилията. Европейският център за професионално обучение (CEDEFOP) подготвя публикуването на Наръчник за политици във връзка с изграждането и развитието на Национални форуми за политика в областта на ориентирането през целия живот. В повече от десет държави членки на ЕС са създадени и функционират повече или по-малко резултатно подобни структури.

- Последните оценки на резултатите от прилагането на Резолюцията от 2004 г., осъществени от CEDEFOP през 2008 г., показват, че независимо от реализирания напредък, е необходимо да се активизират усилията за утвърждаване ролята на ориентирането през целия живот в рамките на националните стратегии за УЦЖ в следните направления:

- Насърчаване формирането на умения за управление на кариерата през целия живот.

- Улесняване на достъпа на всички граждани до услуги по ориентиране.

- Осигуряване на качествени услуги по ориентиране.

- Насърчаване на координацията и сътрудничеството между заинтересованите страни на национално, регионално и местно ниво.

III.4.2. А. Кариерното ориентиране в България

Проучване на ETF/CINOP в България (2007г.) идентифицира предоставяне на услуги по кариерно ориентиране в публичния сектор – образование (средно и висше) и заетост, в частния и в неправителствения сектор. В доклада се посочват някои примери за модели на услуги, съобразени с новите европейски тенденции. Предоставянето на услугите по ориентиране като цяло обаче се оценява в контекста на традиционната политика, която разглежда кариерното ориентиране като институционална мярка, насочена към намаляване на безработицата и на несъответствията между квалификацията на кадрите и изискванията на пазара на труда

- Резолюция на Съвета на ЕС във връзка с интегрирането на ориентирането през целия живот в стратегиите за учене през целия живот, 2008 г.

- Доклад „Развитие на политиките в областта на кариерното ориентиране в България”, 2007.

- В приетата от МС на Р България Националната стратегия за учене през целия живот за периода 2008–2013 година се отчита, че развитието на системата за ориентиране през целия живот в страната ни се нуждае от сериозни промени, насочени най-вече към разширяването на достъпа и гарантиране на по-добро качество на услугите по ориентиране за всички – ученици, студенти, заети и безработни лица, лица в неравностойно положение и в напреднала възраст.

- Национална стратегия за учене през целия живот за периода 2008–2013 г.

Основните предизвикателства:

- липса на национална система за ориентиране през целия живот.
- дефицит по отношение на предоставяната информация и нейното качество.

- слаба координация между отговорните институции, доставчиците и потребителите на услугите по професионално ориентиране.

- липса на достатъчно и квалифицирани специалисти по професионално ориентиране.

III.4.2. Б. Развитие на професионалното ориентиране в България

- В средното и професионално образование и обучение, отговорността за професионално ориентиране и кариерно консултиране носи педагогическият съветник или училищният психолог.

- В сферата на висшето образование, консултирането се извършва от кариерните консултанти към кариерни центрове във висшите училища. Предлагат разнообразни магистърски програми. Напр.: Кариерно образование и професионална квалификация, Професионално ориентиране и кариерно консултиране,...

В университетските кариерни центрове, услугите, които извършват кариерните консултанти, са: индивидуални и групови беседи, последващи консултации по конкретни въпроси, най-често свързани с възможности за намиране на работа по специалността, както и подготовка на интервю за работа.

- Следдипломната специализация – помага вече практикуващи специалисти да подобрят и актуализират своите знания и умения и да увеличат възможностите за реализация.

• В системата на заетостта тази роля поема кариерният консултант към бюрата по труда и регионалните информационно консултантски звена към тях. Те предлагат следните услуги по професионално ориентиране:

– Професионално консултиране – индивидуално или групово, като целта е – подпомагане на желаещите по отношение на: избора на професия (специалност), степента на квалификация, пътища за придобиване на желаната квалификация. Консултирането се извършва чрез информация и съвети, в съответствие с условията и възможностите на пазара на труда, изискванията на професията и желанието на клиентите.

– Професионално информиране – индивидуално или групово по отношение на: същността на професиите, условията и изискванията за тяхното усвояване и упражняване; състоянието и тенденциите в приложението и развитието на професиите с регионална и национална значимост; личностните изисквания за професионална пригодност; възможностите за професионално обучение, следване, повишаване на квалификационното ниво; обучаващите институции: формите на обучение, условията по приема, изискванията към кандидатите, документите, които се издават при завършване; възможностите за професионална реализация на пазара на труда.

• Методи за оценка/определяне на уменията за професионално ориентиране.

– В училище педагогическият съветник извършва следните услуги: оценка на способностите, интересите, личностните характеристики и др. с цел поставяне на реалистични цели за бъдещо развитие.

– В началните училища това става чрез наблюдение по време на игри или класни занимания.

• Отговорните институции на политическо ниво са:

– Министерство на образованието, младежта и науката; Министерство на труда и социалната политика; Агенция по заетостта;

– Национална агенция за професионално образование и обучение.

– Закон за професионално образование и обучение.

– Закон за насърчаване на заетостта.

- Форуми за кариерно консултиране

– *Пътна карта. Кариерното ориентиране в България 2009–2013 г.* Приета от УС на НАПОО на 18.02.2009 г. Към Националната агенция за кариерно ориентиране (Дирекция „Кариерно ориентиране“ в Националната агенция за професионално образование и обучение) се формира Национален форум за кариерно ориентиране в България.

– *Кариери.* За осма поредна година българска компания Джоб-тайгър ООД, основана от Българо-американския инвестиционен фонд (БАИФ) през 2000 г., като първият български професионален уеб сайт за подбор на персонал, организира ежегодни форуми за студентски стаж и кариера

Целта на Форумите е да среща младите специалисти и студентите с реалния бизнес, за да са подготвени за бъдещето и за да могат да изберат подходящата и вдъхновяваща ги кариера. Форумите са част от инициативите на организаторите за създаване на благоприятна среда за развитието и запазването на младите специалисти в България.

- Финансиране на системата за професионално ориентиране.

В системата на образованието, дейностите се финансират от МОН и общините. Някои неправителствени организации проявяват активност в сферата на ориентирането в образованието, главно чрез проекти.

Все по-задълбочаващата се технологизация на обществото, възлага на образованието задачата да подготви специалистите, особено учителите, и още повече онези, чиято област е техниката и технологиите, за да подготвят подрастващите, като не само ги ориентират в избраната професия, но и ги мотивират да начертаят и следват уверено свой, личен кариерен път. Съвременното отношение за професия и кариера, както пише Я. Мерджанова, е „... не живея за работата си, а живея в нея.“ (9).

Професионалното ориентиране и професионалната кариера „... се схваща като движение на човек в професията, като последователност от заемани професионални роли и позиции. (12, с. 11) Нека се стремим да бъдем професионалисти, живеещи в работата си.

Националната перспектива на професионалното ориентиране, образование и кариерно развитие постепенно, но сигурно се приближава към европейските модели и практики на Европейската мрежа за политика за ориентиране през целия живот.

V. Идеи за професионално ориентиране в предучилищна и начална училищна възраст

Формулираният параграф вероятно буди учудване. Да, но само за хора, неспециалисти, които не са пряко свързани с образованието, както и тези, чиито представи за съвременното предучилищно образование са много бегли, неясни, стари.

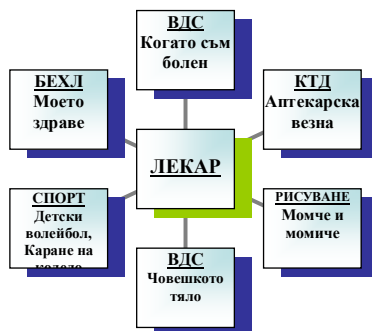
Идеята на подготовката на децата да възприемат заобикалящия ги обществен и природен свят не възнамерява да ориентира 3–7-годишните деца още на тази възраст да изберат своята професия. Но подготовката на децата през целия предучилищен етап, осигурява добри възможности на децата да се запознаят, да наблюдават редица професии. В образователното съдържание на всички направления темите за професиите са включени по непосредствен начин, а играта, като основна детска дейност, осигурява на всяко дете, според личните интереси и мотиви да влиза в роли на хора с различни професии. Образователните направления с най-голям принос за ориентирането на децата в професиите, за ползата и за формиране на отношение към тях са: „Взаимодействие „дете – среда“, „Български език и художествена литература“, „Конструктивно-технически и битови дейности“. Много от темите са свързани по своеобразен начин с професиите, именно: на най-малките деца се представят професиите на хората от тяхното най-близкото обкръжение. Колкото децата порастват и постепенно разширяват своя познавателен и обществен кръгзор, своите представи и впечатления, толкова по-непосредствено и естествено в образователното съдържание се разширява обхватът на знанията за професиите, които те възпроизвеждат и игрите си.

Децата, докато усвояват знания за конструкцията на самолета и изпробват умения и сръчности да конструират техническия обект, научават заная за професията на пилота, учат стихчета и песни, играят подходящи дидактични и ролеви игри (табл. 2 фиг. 3).

Таблица 2

Примерна и частична тематична интеграция на теми за професиите по дидактична система за предучилищна подготовка и възпитание „Моливко”

Тема (професия)	Образователни направления					
	Взаимодействие „дете – среда”		Български език и художествена литература		Конструктивно-технически и битови дейности	
	Тема	Игра	Тема	Игра	Тема	Игра
Пилот	По суша, вода и въздух	Къде се движи? Шофьори, Пътувам с...	Космос	Игри с думи и звукове	Самолет, камион, ракета	„Самолети – излитане; самолети – приземяване”
Магазин (продавач)	За какво служат парите?	Вежливи продавачи	Подаръци	Искам да зарадвам, рожден ден, подарък за мама	Гривна	Избери подарък в магазин за подаръци
Компютър, телефон	Да поддържаме връзка	Репортери, журналисти, пощальони	Дамашен компютър, личен телефон	Компютърни приключения	Конструктор	Мога да направя...
Училище (учител)	Как са се родили буквите?	Забавни лабиринти с познавателни задачи.	Ученик	Аз ще бъда ученик! (стихотворение)	Моето училище Ще бъда ученик	Какъв трябва да бъде ученика?
Строители (строител)	Нашата улица	Разходка в квартала	Строители	Спазвай правилата за безопасно движение по улицата!	Кръстовице	Как ще стигна до моето училище?

Фиг. 3

Интеграция на познавателното съдържание по тема за професията „лекар” от различни направления по ДС „Моливко” (темите са извадка от Книга за учителя за подготвителна група (6–7), 2006, 2010)

В начална училищна възраст учениците в I–IV клас допълват занятията за професии, с които вече са запознати, също усвояват знания за нови професии. В тази възраст интересът към професиите постепенно става по-целенасочен, осмислен, обвързан с идеи за бъдещето. В същото време редица външни обстоятелства повлияват интереса и мотивите на учениците и те бързо пренасочват вниманието си от една към друга или към съвсем нова, непозната професия. Разбира се, тези процеси са динамични, променливи, неустойчиви и по тях е много рано да се съди за избор на професия от 7–11-годишните. Пустойчиво отношение към дадена професия се забелязва при деца с налични и показвани наследствено-вродени способности, като напр. насоченост към рисуване, пеене, танцуване, спорт и др.

Темите и съответно актуално съдържание за професиите в начална училищна възраст, най-естествено и непосредствено са свързани с учебния предмет *Домашен бит и техника*. Една от задачите на обучението е да изгради у учениците разбиране на влиянието на различните професии и сфери на дейност върху живота на семейството да се премине към умения за планиране на собствената професионална кариера в едновременна зависимост от индивидуалните качества и перспективите на трудовия пазар. Чрез усвоените знания по учебните предмети (табл. 3) учениците разбират ролята на личната технологична култура при овладяването, разбирането и прилагането на техниката и технологията в ежедневни и широко разпространени практически дейности. Учениците преоткриват създадения от човека свят, връзките му с околната среда, осъзнават мощта на научно-техническия прогрес и участват в него, като проектират, конструират, моделират, изработват различни изделия и технологични системи. Учениците усвояват понятия и проблеми с интегрален и междудисциплинарен характер: дом и жилище, облекло, храна, свободно време, общуване и комуникации, икономика – ресурс, продукт, стока, пари, капитал, икономически стимули, търсене, предлагане, пазар, приход, разход, доход, фалит, недостиг, избор, размяна, конкуренция, *кариера*, *професия*, организация.

Професионалното ориентиране към този момент, началото на 2015 г. се регламентира от ЗНП (Обн., ДВ, бр. 86 от 18.10.1991 г., изм.,

бр. 90 от 24.10.1996 г., изм. и доп., бр. 36 от 31.03.1998 г., доп., бр. 124 от 27.10.1998 г., изм., бр. 153 от 23.12.1998 г., в сила от 1.01.1999 г., бр. 67 от 27.07.1999 г., в сила от 27.07.1999 г., бр. 68 от 30.07.1999 г., изм. и доп., бр. 90 от 24.09.2002 г., в сила от 24.09.2002 г., бр. 95 от 8.10.2002 г., в сила от 8.10.2002 г., бр. 29 от 31.03.2003 г., в сила от 31.03.2003 г., изм., бр. 71 от 12.08.2003 г., доп., бр. 86 от 30.09.2003 г., в сила от 1.01.2004 г., бр. 114 от 30.12.2003 г., кн. 11/91 г., с. 58; кн. 11/96 г., с. 94; кн. 4/98 г., с. 63; кн. 10/2002 г., с. 219; кн. 11/2002 г., с. 89; кн. 5/2003 г., с. 148; кн. 9/2003 г., с. 67; том I/91 г., с. 295 т. 4, р. 1, № 10) и разпоредените в него, във II гл. – Държавни образователни изисквания:

Чл. 15. (Ал. 1, отм., предишен текст на ал. 2 – ДВ, бр. 36 от 1998 г.) Държавните образователни изисквания определят равнищата на необходимата общообразователна и *професионална подготовка* и създават условия за: ...

4. Избор на варианти за подготовка и *професионална квалификация* според възможностите на учениците и избраното от тях училище;

Чл. 16. (Изм. – ДВ, бр. 36 от 1998 г.) Държавните образователни изисквания се отнасят за:...

6. *Професионално образование и обучение;*

7. *Придобиване на квалификация по професии*

Технологии, Предприемачество, Бизнес Профилиране към определена професия
Гимназиален етап – IX–X // XI–XII клас
↑
VIII клас
Теми: Разположени в три основни направления – Стопанство, Съвременно предприятие, Производство и технологии Абстракт: Изгражда технологична култура и добра професионална ориентация на учениците-осмокласници при тяхната среща със социалните и индустриални технологии

VII клас

Теми: Метрология, Професиите в техниката, Комуникации, Компютри (Моето място в света на професиите), Техническо конструиране, Технологии и др.

Абстракт: Разширява кръгозора на технологичната култура като основа за формиране на активно отношение при формиране на лична професионална ориентация

Абстракт: Надгражда изграждането на общия базис на технологичната компетентност на учениците, завършващи основно образование, като се поставя основата на кариерния избор в областта на социалните или индустриалните технологии

учебен предмет „Технологии”

Втори прогимназиален етап – VII–VIII клас

Професионално ориентиране – V–VI клас

Абстракт: Представя систематизирана информация за усвояване и изграждане на знания и умения в областта на личностното и професионално развитие, за подпомагане процеса на ранно професионално ориентиране, избор на следваща степен на образование и формиране на базова представа у ученика за неговата бъдеща професионална реализация

VI клас

Теми: От идеята до продукта, Занаятите в миналото и днес, Рекламите са навсякъде, Шевна мишина, техниката в дома, Кулинарство, Икебана и др.

Абстракт: Разширяване на кръгозора на учениците за всичко свързано с бита, техниката, материалите, технологиите и професиите, които формират идеи за реализация

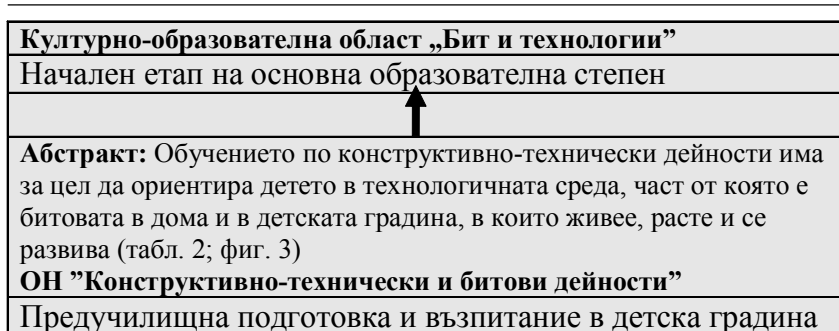
V клас

Теми: Важно нещо ли е професията?, Компютрите променят труда на хората, Съвременни комуникации, Конструкция и технология за изработване ..., За първи път в кухнята, Първи стъпки в градинарството и др.

Абстракт: Усвояване на знания и умения за материалите и техниката, свързани с бита в разнообразни практически дейности и формиране на инициативност и предприемчивост

<p>Абстракт: Развива се технологичната грамотност на учениците по посока на начално разбиране на връзките: култура на бита – техника и технологии; научни открития – техника и технологии; икономика – техника и технологии. Използва различни източници на информация за избор на професия и кариера</p> <p>учебен предмет „Домашна техника и икономика”</p>
<p>Прогимназиален етап – V–VI клас</p>
<p>↑</p>
<p style="text-align: center;">IV клас</p> <p>Теми: Материалите в бита, Кръговратът на материалите, Самолет, Робот, Гимнастик, На учителя с любов и др.</p> <p>Абстракт: Продължава изграждането на основите на технологичната грамотност и компетентност на учениците от началния етап на основната образователна степен и разширяване на тяхната технологична култура. Описва някои основни технологични дейности в отделни професии</p>
<p style="text-align: center;">III клас</p> <p>Теми: Теглилка, Космодрум, Строителни материали, Асансьор, Пожарникарска кола и др.</p> <p>Абстракт: Разширява и допълва личната технологична грамотност и компетенции за материалите, технологиите и приложението във всекидневния живот. Възприема връзки между компонентите „материали – технологии – продукт – живот”</p>
<p style="text-align: center;">II клас</p> <p>Теми: Лодка, Ферма, Парашут, Клоун, Мебели, Къща и др.</p> <p>Абстракт: Опознава многообразния свят на материалите, присъстващи в ежедневието чрез средствата на бита</p>
<p style="text-align: center;">I клас</p> <p>Теми: Аз съм в първи клас, Моят дом, Ние сме част от природата, Да учим по-лесно, Екология, Да пазим живота и здравето си и др.</p> <p>Абстракт: Опознава всекидневни дейности и средства, които присъстват в реалния живот на детето-ученик</p>
<p>Абстракт: Водеща задача на обучението по Домашен бит и техника в етапа на начално образование, е ученика чрез да бъде мотивиран да развива собственото любопитство и интереси към техниката и технологиите и индивидуална технологична грамотност и компетентност</p> <p>Домашен бит и техника – I–IV клас</p>

Фиг. 4

Единна система на образование в предучилищен и начален етап на основната образователна степен и в следващи образователни етапи за изграждане на умения за избор на професия и отношение към личното професионално развитие на подрастващите

Предучилищното обучение на децата по конструктивно-технически дейности дава старта на достъпни игрови форми и ситуации чрез които да добият първоначални знания и впечатления да професии, удачно интегрирани с образователното съдържание.

Технологично обучение в началното училище полага, макар и крехки основи за професионалното ориентиране на малките ученици, възпитава у тях отношение да се „видят” като реализирани в избрана от тях професия, стремящи се към успешна професионална кариера.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Гайдова, Р.* Техника, технологии, технологична култура. Педагогически аспекти. В. Търново, Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий”, 2014.
2. ДООИ. Държавни образователни изисквания за образователното съдържание за предучилищна подготовка, МОН, 2000.
3. ДООИ. Държавни образователни изисквания за учебното съдържание по културно-образователна област Бит и технологии. МОН, 2000.
4. (ЕКР). Европейска квалификационна рамка за учене през целия живот (ЕКР). 2009.
http://www.minedu.government.bg/opencms/export/sites/mon/left_menu/strategies/documents/preporaka_eu_kvalifikatsionna_ramka-BG.pdf
5. (ЕРР) Европейската референтна рамка. 2009
<http://www.dolceta.eu/bulgaria/Mod4/Klyuchovite-kompetentnosti-i.html>
6. *Искрев, Д.* Основи на професионалното ориентиране. Благоевград, 2000.

7. *Искрев, Д.* Технология на професионалната кариера, 2001.
8. *Искрев, Д. А.* Реализиране на идеята за професионалната мобилност на личността в образователен контекст. – Педагогика, 2000, № 3.
9. *Мерджанова, Я.* Психопедагогическа и професионална диагностика – изследователски инструментариум. С.: Тилия, 2002.
10. *Мерджанова, Я.* Професионална педагогика – в традиция и в перспектива. С.: Унив. изд. Св. Кл. Охридски, 2004.
11. *Мерджанова, Я., Б. Господинов, С. Цветанска.* Институции и субекти на пазара на труда. С., 2004.
12. *Мерджанова Я., М. Богданова.* Европейско кариерно образование и националната перспектива. Концепции, модели, решения. С.: Авангард Прима, 2012.
13. *Наредба № 2* за учебното съдържание – ДОО по културно-образователна област Бит и технологии. 18.05.2000, в. Аз-Буки, бр. 27, 2000.
14. *Наредба № 4* от 2000 г. за предучилищно възпитание и подготовка, ДВ, бр. 80, 2000; Наредба за изменение и допълнение на Наредба № 4, ДВ., бр.70, 2005.
15. (НКР) Национална квалификационна ..., 2012. Национална квалификационна рамка на Република България. РМС № 96, 02.02.2012.
16. Национална... 2006–2015. Националната програма 2006–2015 г., Националната програма за училищно образование и предучилищно възпитание и подготовка 2006–2015 г.
17. Приложение № 7 към чл. 4, т. 7 чл. 4, т. 7. Държавни образователни изисквания за учебно съдържание по КОО Бит и технологии
18. Програма..., 2003. Програма за подготвителна група/клас на детската градина, в. Аз-Буки, бр. 20, 2003.
19. Проект... 2009. Проект на Закон за средното образование, 2009.
20. Проект... 2011. Проект на Закон за предучилищно и училищно образование, 2011.
21. *Ташева Ст., Д. Павлов.* Иновации в технологията на обучение при професионалната подготовка. С.: НИО, 2000.
22. *Уилсън, Д.* Реформата в образованието и професионално-техническата подготовка в полза на променящия се пазар. – Перспективи. Т. XXXI, 2001, № 1.

LITERATURA

1. *Gaidova, R.* Tehnika, tehnologii, tehnologichna kultura. Pedagogicheski aspekti. V. Tyrnovo: Univ. izd. „Sv. sv. Kiril i Metodii“, 2014.
2. DOI. Dyrjavnii obrazovatelni iziskvaniq za obrazovatelnoto sydyrjanie za preduchilishnata podgotovka, 2003.

3. DOI. Dyrjavni obrazovatelni iziskvanij za uchebnoto sydyrjanie po kulturno-obrazovatelna oblast Bit i tehnologii, 2000.
4. (EKR). Evropeiska kvalifikacionna ramka za uchene prez celiq jivot (EKR), 2009.
http://www.minedu.government.bg/opencms/export/sites/mon/left_menu/strategies/documents/preporaka_eu_kvalifikatsionna_ramka-BG.pdf
5. (ERR) Evropeiskata rferentna ramka, 2009.
<http://www.dolceta.eu/bulgaria/Mod4/Klyuchovite-kompetentnosti-i.html>
6. *Iskrev, D.* Osnovi na profesionalното ориентиране. Blagoevgrad, 2000.
7. *Iskrev, D.* Tehnologij na profesionalnata kariera. S., 2001.
8. *Iskrev, D. A.* Realizirane na ideqta za profesionalnata mobilnost na li4nostta v obrazovaten kontekst. sp. Pedagogika, 2000, 3
9. *Merdjanova, Q.* Psihopedagogicheska i profesionalna diagnostika – izsledovateliski instrumentarium. S.: Tiliq, 2002.
10. *Merdjanova, Q.* Profesionalna pedagogika – v tradiciq i v perspektiva. S.: Univ. izd. „Sv. Kl. Ohridski”, 2004.
11. *Merdjanova, B. Gospodinov, S. Cvetanska.* Institucii i subekti na pazara na truda. S., 2004.
12. *Merdjanova Q., M. Bogdanova.* Evropeisko karierno obrazovanie i nacionalnata perspektiva. Konceptii, modeli, rebeniq. Avangard Prima, S., 2012.
13. *Naredba № 2* za uchebnoto sydyrjanie – DOI po kulturno-obrazovatelna oblast Bit i tehnologii. 18.05.2000, v. v. Az-Buki, br. 27, 2000.
14. *Naredba № 4* ot 2000g. za preduchili6tno vyzpitanie i podgotovka, DV, br.80, 2000; Naredba za izmenenie i dopylnenie na Naredba №4, DV, br. 70, 2005.
15. (NKR) Nacionalna kvalifikacionna ..., 2012. Nacionalna kvalifikacionna ramka na Republika Bylgariq. RMS № 96, 02.02.2012.
16. Nacionalna... 2006–2015. Nacionalnata programa 2006–2015 g. Nacionalnata programa za uchili6tno obrazovanie i preduchili6tno vyzpitanie i podgotovka 2006–2015 g.
17. Prilojenie № 7 kym 4l. 4, t. 7 4l. 4, t. 7. Dyrjavni obrazovatelni iziskvanij za u4ebno sydyrjanie po KOO Bit i tehnologii.
18. Programa..., 2003. Programa za podgotvitelna grupa/klas na detskata gradina, v. Az-Buki, br. 20, 2003.
19. Proekt... 2009. Proekt na Zakon za srednoto obrazovanie, 2009.
20. Proekt... 2011. Proekt na Zakon za preduchili6tno i uchili6tno obrazovanie, 2011.
21. *Tabeva St., D. Pavlov.* Inovacii v tehnologiqt na obuchenie pri profesionalnata podgotovka. S.: NIO, 2000.
22. *Uilsyn, D.* Reformata v obrazovaniето i profesionalno-tehnicheskata podgotovka v polza na promenq6tiq se pazar. sp. Perspektivi. T. HHHI, 2001, № 1.